

РОЗДІЛ 6 ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 349.6: 342.72/73

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ СТ. 8 КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД ПРИ ЗАХИСТІ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН

FEATURES OF THE APPLICATION OF ART. 8 OF THE EUROPEAN CONVENTION ON HUMAN RIGHTS IN PROTECTING ENVIRONMENTAL RIGHTS OF CITIZENS

Калишук Л.А.,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права Національного університету «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена дослідженню національних і міжнародних нормативно-правових актів у сфері захисту екологічних прав громадян. Проаналізовано поняття та зміст права на повагу до приватного і сімейного життя, гарантованого міжнародними документами, з'ясовано його правове значення для захисту екологічних прав. Виявлено особливості практичного застосування окремих положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод при здійсненні зазначеного захисту.

Ключові слова: екологічні права громадян, право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, право на повагу до приватного і сімейного життя, міжнародно-правовий механізм захисту екологічних прав громадян, застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Статья посвящена исследованию национальных и международных нормативно-правовых актов в сфере защиты экологических прав граждан. Проанализировано понятие и содержание права на уважение частной и семейной жизни, гарантированного международными документами, выяснено его правовое значение для защиты экологических прав. Выявлены особенности практического применения отдельных положений Конвенции о защите прав человека и основных свобод при осуществлении такой защиты.

Ключевые слова: экологические права граждан, право на безопасную для жизни и здоровья окружающую среду, право на уважение частной и семейной жизни, международно-правовой механизм защиты экологических прав граждан, применение Конвенции о защите прав человека и основных свобод.

The article is devoted to the research of national and international legal acts in the sphere of environmental rights protection. The concept and content of the right to respect the private and family life guaranteed by international instruments were examined, as well as its legal significance for the protection of environmental rights was ascertained. The features of the practical application of certain provisions of the European Convention on Human Rights in the course of execution of mentioned protection were revealed.

Key words: environmental rights, right to safe and healthy environment, right to respect the private and family life, international legal mechanism for the protection of environmental rights of citizens, application of the Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms.

Постановка проблеми. Ігнорування фундаментальних законів природи, пріоритети економічних інтересів над інтересами екологічними в кінцевому результаті призвели до непоправних змін стану довкілля, що досягли масштабів екологічної кризи. Як відомо, в процесі деградації природи разом з нею деградує і людина [1, с. 4], оскільки «підкорена» природа виступає проти людини, вона просто втрачає свою основну властивість – бути природним, нормальним середовищем буття для кожної живої істоти [2, с. 15]. Закономірним наслідком процесів споживчого ставлення до природи та нехтування її законами стало, зокрема, погіршення стану здоров'я людей, зменшення їх народжуваності та збільшення смертності.

Інтенсивність антропогенного впливу на стан навколишнього природного середовища, що супроводжувалась деградацією екосистем, обумовила не-

обхідність охорони довкілля і людини, а також створення дієвого механізму захисту екологічних прав людини і громадянина, в тому числі, із залученням міжнародних судових установ.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій свідчить, що питання міжнародно-правового захисту екологічних прав громадян не втрачають своєї актуальності й нині, оскільки сучасною еколого-правовою доктриною не напрацьовано єдиних підходів щодо правової природи такого захисту, особливостей застосування міжнародних правових документів при його здійсненні, а також специфіки розгляду справ про порушення екологічних прав, зокрема, Європейським судом з прав людини. Хоча окремі аспекти захисту зазначених прав, у тому числі й міжнародними судовими інстанціями, були предметом низки наукових досліджень і висвітлювалися, зокрема, такими вченими, як Г.В. Анісімо-

ва, Н.В. Барбашова, М.М. Бринчук, М.І. Васильєва, А.П. Гетьман, С.Г. Грицкевич, Н.Р. Кобецька, С.М. Кравченко, М.В. Краснова, А.І. Черемнова, Ю.С. Шемшученко та іншими.

Відповідно, **метою** даної статті є дослідження особливостей практичного застосування положень ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що гарантує право на повагу до приватного і сімейного життя, при здійсненні захисту порушених екологічних прав громадян у Європейському суді з прав людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Усвідомлення людством важливості однієї з глобальних загроз – екологічної загрози – відбувалося поступово, а тому і формування системи екологічних прав людини в міжнародному праві здійснювалося поетапно протягом декількох десятиліть [3, с. 26].

Перша спеціальна міжнародна конференція з проблем навколишнього середовища була скликана в червні 1972 року в Стокгольмі, за результатами якої були прийняті Декларація з навколишнього середовища та Декларація принципів, що визнали збереження і покращення якості оточуючого людину середовища важливою проблемою, що впливає на добробут народів і економічний розвиток усіх країн світу. Принцип 1 Декларації принципів закріпив основне право людини на свободу, рівність і сприятливі умови життя в навколишньому середовищі, якість якого дозволяє вести гідне і процвітаюче життя.

Безперечно, Стокгольмська декларація мала неабияке значення і справила вирішальний вплив на становлення та розвиток екологічних прав у світі загалом та в Україні зокрема. Саме під визначальним впливом рішень даної Конференції, як слушно зазначає М.М. Копилов, протягом наступних 20 років склалась система універсальних і регіональних міжнародних конвенцій, угод, договорів, протоколів тощо, присвячених питанням охорони навколишнього природного середовища [4, с. 38–39].

Прийнята 28 червня 1996 року Конституція України, дбаючи про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя, вперше на конституційному рівні офіційно проголосила екологічні права людини і громадянина, визнавши їх найвищою соціальною цінністю, що визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

Відповідно до ч. 3 ст. 11 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» порушені права громадян у галузі охорони навколишнього природного середовища мають бути поновлені, а їх захист здійснюється в судовому порядку відповідно до законодавства України. Згідно з ч. 4 ст. 55 Конституції України кожному гарантовано право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Визначальною подією для правової системи України стала ратифікація Верховною Радою України Конвенції про захист прав людини і основопо-

ложних свобод 1950 року, підписаної від імені України 09 листопада 1995 року.

Відповідно до ст. 19 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод було створено Європейський Суд з прав людини. Юрисдикція Суду, згідно зі ст. 32 названого міжнародного документу, поширюється на всі питання тлумачення і застосування Конвенції та Протоколів до неї, подані йому на розгляд відповідно до статей 33, 34 і 47 даного міжнародного документу. 23 лютого 2006 року Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», згідно зі ст. 17 якого суди застосовують при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та практику Суду як джерело права. Рішення Європейського Суду з прав людини, відповідно до ч. 1. ст. 2 названого Закону, є обов'язковими для виконання Україною.

Згідно зі ст. ст. 34, 35 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод Європейський Суд з прав людини може приймати заяви від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, які вважають себе потерпілими від допущеного порушення прав, викладених у Конвенції або протоколах до неї, та оголосити неприйнятною будь-яку індивідуальну заяву, якщо вважає, що ця заява несумісна з положеннями Конвенції або протоколів до неї.

Аналіз умов прийнятності скарги, визначених у положеннях Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, дає змогу дійти висновку щодо можливості звернення особи за захистом до Європейського суду з прав людини лише щодо тих прав, що безпосередньо закріплені в нормах Конвенції та Протоколах до неї. Екологічні права громадян зазначеним міжнародним документом та Протоколами до нього не передбачені.

З даного приводу В.І. Манукян відзначає, що якими б очевидними не були порушення прав, – якщо їх захист не передбачений Конвенцією, Європейський суд з прав людини не має повноважень розглядати справу. Відповідно, для захисту таких прав учений пропонує використовувати інші міжнародні інструменти [5, с. 298]. На наш погляд, такий науковий підхід викликає певні заперечення, оскільки, незважаючи на відсутність у тексті Конвенції обов'язку держави охороняти навколишнє середовище, розвиток суспільних відносин виявив необхідність модифікації «традиційних» прав, сформульованих при її розробці [6, с. 118].

Ми солідарні з тим, що в частині захисту екологічних прав людини Страсбурзький суд використовує метод захисту «рикошетом» (франц.: *protection par ricochet*), що надає Суду можливість визнавати і захищати ті права, що безпосередньо не закріплені в Конвенції, але тісно пов'язані з її положеннями чи побічно витікають із них [7, с. 107–108]. Безперечно, одним із таких прав і є право на безпечне для життя і здоров'я довкілля. У практиці Європейського суду з прав людини здебільшого порушення зазначеного права пов'язується з порушенням права на повагу

до приватного і сімейного життя, що свідчить про тісний зв'язок забруднення довкілля із зазначеним правом.

Так, у справі «Лopez Остра проти Іспанії» (Lopez Ostra v. Spain) [8] заявниця стверджувала про порушення ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, оскільки недалеко від її будинку було розташовано підприємство з переробки рідких і твердих відходів, що тривалий час було джерелом неприємних запахів, шуму і шкідливих випарувань. За результатами розгляду скарги Суд визнав, що сильне забруднення довкілля може вплинути на добробут людей такою мірою, що вкрай негативно позначиться на їх особистому і сімейному житті, не заподіюючи, однак, серйозної небезпеки їх здоров'ю. Зазначивши, що державі не вдалося встановити справедливий баланс між інтересами економічного благополуччя міста (створення підприємства з переробки відходів) і належним дотриманням прав заявниці на недоторканість її житла, особистого і сімейного життя, Суд дійшов висновку, що мало місце порушення ст. 8 Конвенції.

Право кожного на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції задекларовано в ч. 1 ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. При цьому зазначене право не є абсолютним, тому що у певних випадках може підлягати обмеженню з боку держави, про що свідчать приписи ч. 2 зазначеної норми, згідно з якою допускається можливість втручання органів державної влади у здійснення цього права за умови, що таке втручання відбувається згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Право на повагу до приватного життя, як слушно відзначає С. Шевчук, є одним із небагатьох прав людини, що не має точного визначення. При цьому основними складовими зазначеного права вчений пропонує визначати, зокрема, інформаційну, фізичну, комунікативну та просторову складові. Остання, на думку вченого, охоплює поняття дому, робочого місця, тобто безпосереднього середовища особи [9, с. 359, 362].

Що стосується безпосередньо екологічних прав, зокрема права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, слушною є точка зору В.О. Туманова щодо того, що захист навколишнього середовища, у широкому значенні слова, може бути виведений із гарантій ст. 8 на підставі одночасно як права на повагу до приватного життя, так і житла. Оскільки серйозні посягання на навколишнє середовище, як відзначав учений, можуть негативно позначитися на благополуччі людини і позбавити її можливості повноцінного користування своїм житлом, що заподіює шкоду її приватному і сімейному життю, якщо навіть не існує серйозної небезпеки для її здоров'я [10, с. 130]. Вищезазначене знаходить своє підтвердження у правозастосовній практиці Європейського суду з прав людини.

Так, у справі «Фадєєва (Fadeyeva) проти Російської Федерації» [11], з точки зору Суду, ст. 8 Конвенції підлягає застосуванню в самих різноманітних випадках, пов'язаних з екологічними проблемами, однак її порушення не завжди пов'язано з погіршенням навколишнього середовища, оскільки до кола прав і свобод, гарантованих Конвенцією, не включено право на захист природи. Суд дійшов висновку: щоб підпадати під застосування ст. 8 Конвенції, по-перше, правопорушення повинно безпосередньо впливати на житло заявника, його сім'ю чи приватне життя; по-друге, несприятливий вплив навколишнього середовища повинен досягти певного мінімального рівня, оцінка якого відносна і залежить від усіх обставин справи (інтенсивності і тривалості правопорушення, його матеріальних чи психічних результатів). Немає підстав, як зазначається в рішенні Суду, застосовувати ст. 8 Конвенції, якщо оскаржуване правопорушення незначне порівняно з екологічними небезпеками, властивими життю в будь-якому сучасному місті. Отже, щоб ст. 8 Конвенції була прийнятною, скарга на несприятливий вплив навколишнього середовища вимагає, як зазначається у рішенні, по-перше, доказів, що має місце фактичне посягання на приватне життя заявника, по-друге, що це посягання досягло рівня жорстокості.

У справі «Дубецька та інші проти України» (Dubetska and Others v. Ukraine) [12] заявники стверджували, що органи державної влади не захистили їхнє житло, приватне та сімейне життя від надмірного промислового забруднення, спричиненого діяльністю двох державних промислових підприємств – вугледобувної шахти «Візейська» та Червоноградської вуглезбагачувальної фабрики (зокрема, її породного відвалу висотою 60 метрів). Суд, визнавши порушення ст. 8 Конвенції, дійшов висновку, що небезпідставна скарга за статтею 8 може мати місце в тому разі, коли екологічна небезпека досягає такого серйозного рівня, що призводить до суттєвого перешкоджання здатності заявника користуватися своїм житлом, мати приватне чи сімейне життя.

Аналогічний підхід щодо вирішення справ про захист екологічних прав в аспекті тлумачення положень ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод збережено у справі «Гримковська проти України» (Grimkovskaya v. Ukraine) [13], в якій заявницею стверджувалось заподіяння значної шкоди для її житла, приватного та сімейного життя внаслідок функціонування магістральної дороги. За результатами розгляду скарги Суд дійшов висновку, що мало місце порушення ст. 8 Конвенції, оскільки сукупний вплив шуму, вібрації, забруднених повітря та ґрунту, спричинений магістральною дорогою, значною мірою не дав заявниці можливості користуватися правами, гарантованими вищезазначеною нормою.

У справі «Дземюк проти України» (Dzemyuk v. Ukraine) [14] заявник, посилаючись на порушення ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, стверджував, що облаштування кладовища біля його будинку призвело до забруднення джерел постачання його питною водою, що заважає

ло йому користуватися у звичайному порядку своїм житлом та негативно вплинуло на фізичний і психологічний стан його і його родини. Суд, визнавши, що мало місце порушення ст. 8 Конвенції, у своєму рішенні зазначив, що будівництво і використання кладовища в такій близькості до будинку з наступним впливом на довкілля і якість життя заявника є втручанням у право заявника на повагу до його житла та приватного і сімейного життя, що досягло достатнього ступеню серйозності для ініціювання застосування ст. 8 Конвенції.

Висновки. Отже, ані ст. 8, ані інші положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод не гарантують і офіційно не визнають екологічних прав громадян загалом і права на безпечне для життя і здоров'я довкілля зокрема, що фактично унеможливило б захист зазначених прав у Європейському суді з прав людини. Однак,

прикладі звернення до Європейського Суду з прав людини щодо захисту екологічних прав громадян та практика розгляду зазначених справ свідчать про тісний зв'язок права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, гарантованого національним законодавством, з правом на повагу до приватного і сімейного життя, офіційно визнаного у ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, у тому значенні, що забруднення довкілля може вплинути на благополуччя окремих громадян і не дозволить їм користуватися їхнім житлом настільки, що несприятливо вплине на їх приватне і сімейне життя, без серйозної небезпеки для їх здоров'я. Це, у свою чергу, підтверджує визнання Європейським судом з прав людини права на безпечне для життя і здоров'я довкілля як похідного права, що здебільшого виводиться з положень саме ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бринчук М.М. Человек как объект экологических отношений / М.М. Бринчук // Экологическое право. – 2005. – № 3. – С. 2-5.
2. Крассов О.И. Экологическое право : учебник для вузов / О.И. Крассов. – М. : Норма, 2004. – 576 с.
3. Фокин А.В. Экологические права и обязанности человека и гражданина (теоретико-правовой аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 : теория и история права и государства; история учений о праве и государстве / А.В. Фокин. – Волгоград, 2006. – 179 с.
4. Копылов М.Н. Теория и практика организации и проведения конференций ООН по окружающей среде / М.Н. Копылов // Экологическое право. – 2008. – №2. – С. 37–41.
5. Манукян В.И. Европейский Суд по правам человека: право, прецеденты, комментарии : науч.-практ. пособ / В.И. Манукян. – К. : Истина, 2007. – 368 с.
6. Князев М.А. Государство как субъект компенсации экогенного вреда: практика Европейского Суда по правам человека / М.А. Князев // Государство и право. – 2008. – № 11. – С. 116–119.
7. Никишин В.В. Судебный прецедент как источник экологического права Европейского союза и России : сравнительно-правовой анализ : монография / отв. ред. О.Л. Дубовик. – М.: Юрлитинформ, 2012. – 256 с.
8. Рішення Суду у справі Лопез Остра (Lopez Ostra) проти Іспанії від 9 грудня 1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://european-court.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/>.
9. Шевчук С. Судовий захист прав людини: практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції / С. Шевчук. – К. : Реферат, 2006. – 848 с.
10. Комментарий к Конвенции о защите прав человека и основных свобод и практике ее применения / под общ. ред. В.А. Туманова, Л.М. Энтина. – М. : НОРМА, 2002. – 336 с.
11. Рішення Суду у справі Фадєєва (Fadeyeva) проти Російської Федерації від 9 червня 2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://european-court.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/>.
12. Рішення Суду у справі Дубецька та інші (Dubetska and Others) проти України від 10 лютого 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_689.
13. Рішення Суду у справі Гримковська (Grimkovskaya) проти України від 21 липня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://court.gov.ua/userfiles/file/court_gov_ua_sud5010/Konvenciya_z_prav/st_8/Grymkovska.
14. Рішення Суду у справі Дземюк (Dzemyuk) проти України від 4 вересня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.precedent.in.ua/index.php?id=1420495692>.